

vam etti. *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ* adlı eserini bu dönemde kaleme aldı. 11 Temmuz 1971 tarihinde vefat etti. Kabri Sahrayıcedid Mezarlığı'ndadır.

Küçük yaşta şiir yazmaya başlayan Midhat Bahârî'nin on yedi- on sekiz yaşlarından itibaren *Hazine-i Fünûn*, *Mekteb*, *Ma'lûmât*, *Terakkî*, *Tercümân-ı Hakikat* ve *Resimli Gazete* gibi gazete ve dergilerde şiir ve yazıları yayımlanmıştır. Midhat Bahârî, Nûrizâde Midhat, Midhat Bahârî Hüsâmî gibi imzalarla neşredilen şiir ve yazılarında Servet-i Fünûncular'ın dilini andıran ağır ve sanatlı bir Türkçe görülür. *Risâle-i Sipehsâlâr*'ı böyle bir dille tercüme etmiş, ancak daha sonra yazdığı eserlerinde daha sade bir Türkçe kullanmıştır. Ehl-i beyt ve Mevlânâ âşığı olan Midhat Bahârî'nin Mevlânâ Türbesi'nin müze olarak açılması üzerine türbeyi ziyareti sırasında söylediği "sana geldik" redifli kaside Mevlânâ'ya derinden bağlılığını göstermektedir.

Midhat Bahârî, çelebilik makamının tayin ettiği son şeyh olması dolayısıyla Mevlâî çevrelerinde tanınmış ve saygı görmüştür. Mevlânâ'nın büyük bir şair ve filozof olarak tanıtılması onu rahatsız etmiş, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ* adlı eserini birtakım yabancı fikir akımları mensuplarının onu istismar etmesini engellemek amacıyla kaleme almış, İslâm'ı bilmeden Mevlânâ'yı anlamının mümkün olmadığını vurgulamıştır. Mevlânâ'yı ve eserlerini tanıtmakla yetinmeyip onu kendi özünde yaşamış, İstanbul beyefendiliğiyle Mevlâî zarafetini şahsında meczetmiş bir gönül adamı olan Midhat Bahârî, Konya isminin anılmasından bile derin heyecan duyar, yaşı doksanın üstünde olmasına rağmen *Meşnevî*'den ve *Dîvân-ı Kebîr*'den şiirler okuyup ilgili âyet ve hadislere atıfta bulunurdu. Midhat Bahârî gerçek Mevlevîler'de üç özellik bulunduğunu söyler, bunları ölüm korkusu duymama, kınanmaktan korkmama ve ileri yaşlarda bunamama şeklinde sıralardı.

Eserleri. 1. *Ravza* (İstanbul 1314). Edebiyat ve ahlâka dair bir risâledir. 2. *Güşvâr* (İstanbul 1328). Çocuklar için hazırlanmış okuma kitabıdır. 3. *Mihrâb-ı Aşk* (İstanbul, ts.). Çeşitli nazım türlerinde 120 kadar şiiri ihtiva eder. Eserin sonunda şairin şiir anlayışını açıkladığı "Şair Kimdir" başlıklı dikkate değer bir bölüm bulunmaktadır (s. 130-147). 4. *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ* (İstanbul 1965). Son dönemde yaşamış bir Mevlâî ârifi-

nin kaleminden çıkmış olması sebebiyle Mevlânâ ve Mevlevîliğin hakiki vechesinin anlaşılması yolunda önemli bir katkı sağlamaktadır.

Midhat Bahârî *Sünbülîstân*'ı (*Sünbülîstan Şerhi*, İstanbul 1325), Ferîdün-i Sipehsâlâr'ın *Risâle*'sini (*Tercüme-i Risâle-i Sipehsâlâr*, İstanbul 1331), İbn Kemal'in *Risâle fi beyânî'l-vücûd*'unu (*Leâli-i Meânî*, İstanbul 1328), *Evrâd-ı Mevleviyeye*'yi (*Münâcât-i Mevlânâ*, İstanbul 1963), İbrâhim Şâhidî'nin *Gülşen-i Tevhîd*'ini (İstanbul 1967) ve Rızâ Kuli Han'ın Mevlânâ'nın *Dîvân-ı Kebîr*'inden derlediği *Dîvân-ı Şemsü'l-hakâyık*'i (*Dîvân-ı Kebîr'den Seçme Şiirler*, I-III, İstanbul 1942) tercüme etmiştir. Müellifin ayrıca *Konya Halkevi Kültür Dergisi* Mevlânâ özel sayısında (1943) ve *Mevlânâ Yılığ*'ında (1963), *Mevlânâ Güldeste*'sinde (1964, 1966, 1967) Mevlânâ hakkında makaleleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, I, 170-171; Ayten Lermioğlu, *Tasavvuf Aleminden*, İstanbul 1974, s. 169-174; Edip Sevîş, "Mevlevî Şair Mithat Bahârî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahreddin Dede Efendi", 6. *Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, Konya 1993, s. 83-86; H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdabı*, İstanbul 2001, s. 72; A. Nezih Galitekin, "Ahmed Midhat Bahârî Beytur", *Yedi İklim*, sy. 43, İstanbul 1993, s. 67-69; Reşat Ekrem Koçu, "Beytur (Ahmed Midhat)", *İst.A*, V, 2723-2724; Müjgan Cunbur, "Beytur Ahmet Mithat Bahârî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara 2002, II, 260-261.

EMİN İŞİK

MİDHAT PAŞA (1822-1884)

Osmanlı sadrazamı.

Safer 1238'de (Ekim - Kasım 1822) İstanbul'da doğdu. Asıl adı Ahmed Şefik'tir. Babası, Evkaf Nezâreti'nde küçük bir memur olan Rusçuklu Hacı Hâfız Mehmed Eşref Efendi'dir. On yaşında iken Kur'an'ı ezberledi. On bir yaşında babasının nâib tayin edildiği Vidin'e gitti ve ertesi yıl ebeveyniyle birlikte İstanbul'a döndü. 1834'te Reîsülküttâb Âkif Paşa'nın aracılığı ile Dîvân-ı Hümâyun Kalemî'ne girdi. "Midhat" mahlasını aldığı bu büroda divanî yazısını altı ayda iyi derecede öğrenmekle kalmayıp aynı zamanda Arapça ve Farsça dersleri almaya başladı. 1835'te babasının Lofça kazası nâibliğine tayin edilmesi üzerine İstanbul'dan ayrıldı. Ertesi yıl ailesiyle beraber İstanbul'a geldiğinde

Dîvân-ı Hümâyun Kalemî'ndeki görevine döndü. Ayrıca Fâtih Camii'nde Doğanlı Mehmed Efendi ve Zağralı Şerif Efendi gibi hocaların nahiv, mantık, meânî, fıkıh ve hikmet derslerine devam etti. 1840'ta Sadâret Mektûbî Kalemî'ne nakledildi. İlk taşra görevi olarak 1842'de Şam tahrirat kâtibi muavinliğine gönderildi. İki yıl Şam ve Sayda'da görev yaptıktan sonra Bekir Sâmî Paşa'nın divan kâtibi oldu ve onunla birlikte 1845'te Konya'ya, 1847'de Kastamonu'ya gitti, ertesi yıl İstanbul'a döndü.

1849'da dönemin en nüfuzlu kuruluşu olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye bağlı mazbata odasında görevlendirildi. Buradaki başarılarından dolayı ikinci yılında mütemâyız rütbesiyle serhalifelîğe yükseltildi. Ardından geçici görevle, Şam ve Halep gümrükleri iltizamı yüzünden doğan anlaşmazlığı gidererek hazine alacaklarını tahsil etmek ve Arabistan ordusu müşiri Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa hakkındaki suçlamaları araştırmak üzere Şam'a gönderildi. Altı ay süren bu görevindeki başarısıyla Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşaların dikkatini çekti. 1853-1856 Kırım Harbi ile sonuçlanacak olan milletlerarası ihtilâflar sebebiyle İstanbul'da sık sık toplanan, yabancı diplomatların da katıldığı üst düzey meclislerde müzakere zabıtlarını tutmakla görevlendirildi. Bu dönemde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin yazı işleri Rumeli ve Anadolu diye iki kısma ayrılınca Midhat Efendi Anadolu ikinci kâtibi oldu. Eyalet idaresinde reform konusundaki fikirleri bu sırada şekillenmeye başladı. Mustafa Reşid, Âlî ve Fuad paşalarla ilişkileri geliştikçe Bâbî-âli'de yaşanan iktidar mücadelesi içinde dostlar ve düşmanlar kazandı. Haziran 1854'te Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın sadrazam olması üzerine mahallî yönetim hakkında şikâyetlerin arttığı İslimye, Cuma ve Şumnu'ya yollanarak İstanbul-

Midhat Paşa

MİDHAT PAŞA

dan uzaklaştırıldı. Burada suçluların yakalanması ve muhâkemelerinin sağlanması konusunda başarılı oldu; altı ay sonra Reşid Paşa'nın sadrazamlığa tekrar getirilmesinin ardından İstanbul'a döndü.

1855'te kendisine, Bursa'da meydana gelen büyük depremin ardından bölgeye gönderilen yardımları dağıtma ve düzeni sağlama görevi verildi. Şubat 1856'da Sadâret Kaymakamı Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa tarafından azledildi ve devlet nizamına karşı hareket etmek suçuyla mahkemeye sevk edildi. Meclis-i Vâlâ huzurunda yapılan muhâkemesinde beraat edip vazifesine döndü. 1857'de Silistre Valisi Mirza Said Paşa ve Vidin Valisi Muammer Paşa hakkında soruşturma yapmak ve Tırnova olaylarını yatıştırmakla görevlendirildi. Reşid Paşa'nın ölümünden sonra Âlî ve Fuad paşaların himayesine girdi. 1858'de Avrupa'ya giderek Paris, Londra, Brüksel ve Viyana'da altı ay kaldı. Yakın zamanda öğrenmeye başladığı Fransızca'sını ilerletti. İstanbul'a dönünce Meclis-i Vâlâ başkâtipliğine tayin edildi (1859).

Bürokratik kariyerinin ikinci aşaması, Ocak 1861'de Balkanlar'da en sorunlu vilâyetlerden biri olan Niş'e vezâret rütbesiyle vali tayin edilmesi üzerine başladı. İki yıl içerisinde Niş'te yollar, köprüler inşa ettirdi, vilâyet genelinde güvenliği sağladı. Her kesimle yakın iş birliği içinde başarılı bir yönetim ortaya koydu. Bu icraatı sebebiyle iç karışıklıkların giderek arttığı Prizren de onun yönetimine verildi. Üç yıl görev yaptığı bu eyaletteki başarısı onu önce Balkanlar, ardından bütün ülke için düşünülen mahallî idarî reformun mimarlarından biri haline getirdi.

Balkanlar'daki iç karışıklıkların dış müdahalelere daha fazla zemin hazırlamasını önleme gayretinde olan Sadrazam Fuad ve Hariciye Nâzırı Âlî paşalar, Midhat Paşa'yı 1864'te İstanbul'a çağırarak yeni oluşturulması düşünülen vilâyet usulünün hazırlık çalışmalarına katılmasını sağladılar. Altı aylık bir çalışma sonucunda Kasım 1864'te ilân edilecek olan yeni vilâyet nizamnâmesinin örnek uygulaması için seçilen, merkezinin Rusçuk olarak belirlendiği, Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna vilâyeti valiliği Ekim 1864'te Midhat Paşa'ya verildi. Bugünkü Bulgaristan'ın büyük bir bölümünü teşkil eden Tuna vilâyetinde üç buçuk yıl boyunca nehir ve kara ulaşımında önemli ilerlemeler sağlanması, ziraatçılığı geliştirmesi, Ziraat Bankası'nın kuruluşu ile sonuçlanacak olan menâfi-i umûmiyye sandıkları kurması,

Mart 1865'te Osmanlı Devleti'nde yayımlanan ilk vilâyet gazetesi olma özelliğini taşıyan Türkçe ve Bulgarca *Tuna* gazetesini çıkarması ve güvenlik arttırıcı tedbirlerdeki başarısı gibi hususlar sebebiyle yeni vilâyet nizamnâmesinin uygulanabilirliğine kanaat getirilerek vilâyet sistemi birkaç yıl içinde Bosna, Suriye ve Halep başta olmak üzere ülkenin diğer bölgelerine de yayıldı.

Midhat Paşa, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin ilga edilip yerine Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulmasının ardından Mart 1868'de Şûrâ-yı Devlet'in başkanlığına getirilmesiyle bürokratik kariyerinin üçüncü aşaması başladı. Vazifesi kanun lâyhahaları hazırlayıp tartışmak olan kurumdaki kısa süreli başkanlığı döneminde metrik sistem, vatan-ışık, madenler, emniyet sandığı ve sanayi mektebi gibi konular üzerinde çalıştı. Merkezde ilk defa bu kadar yüksek bir görevde bulunan Midhat Paşa, kısa zamanda Sadrazam Âlî Paşa ile hem şahsî olarak hem de Şûrâ-yı Devlet'le ilgili meseleler yüzünden anlaşmazlığa düştü. On bir ay sonra Bağdat valiliğine gönderilip İstanbul'dan uzaklaştırıldı.

Musul ve Basra'nın da dahil olduğu bugünkü Irak'a tekabül eden Bağdat vilâyetini üç yıl boyunca (1869-1872) Altıncı Ordu kumandanlığı da uhdesinde olmak üzere geniş yetkilerle yönetti. Balkanlar'da kazandığı valilik tecrübesiyle Arazi Kanunnâmesi'ni ve yeni vilâyet kanununu burada da uygulamaya koydu. İmar ve inşaa faaliyetlerinin yanı sıra Irak topraklarının tapu ile dağıtılmasını sağlayarak ziraatı geliştirmeye çalıştı. Aşiretleri devlet otoritesine bağladı. Dicle ve Fırat nehirlerinde vapur işletmeciliğini düzenledi. Basra tersanesini ıslah edip ticareti arttırmaya gayret etti. Küveyt'in kaza statüsüyle, Lahsâ (el-Hassa, Ahsâ), Katif, Katar ve Necid'in birleştirilip Necid mutasarrıflığı adı altında Basra'ya bağlanarak Osmanlı hâkimiyetine girmesi de onun başarılarından sayıldı. Vilâyetin ilk resmî gazetesi olan *ez-Zevrâ*'nın Türkçe ve Arapça neşredilmesi, yeni sivil ve askerî okulların, hastahanelerin açılması da diğer bazı hizmetleridir.

Âlî Paşa'nın Eylül 1871'de ölümünün ardından iktidar Tanzimat karşıtlarının lideri olan Mahmud Nedim Paşa'ya geçince kendisine yönelik baskılar arttı. Mayıs 1872'de Bağdat valiliğinden istifa ederek İstanbul'a döndü ve muhalif grupların ilgi odağı oldu. İstanbul'da kalmaması tehlikeli bulan Mahmud Nedim Paşa ta-

rafından önce Sivas'a, bu gerçekleşmeyince Edirne'ye vali tayin edildi. Fakat görev yerine gitmeden önce padişah tarafından huzura kabul edilerek kendisine rakibi hakkındaki şikâyetlerin yoğunlaşmasının da etkisiyle sadrazamlık verildi (31 Temmuz 1872). Ancak sadrazamlığı uzun sürmedi; onu Niş valiliğinden beri istenmeyen adam ilân eden Rusya elçiliğinin de etkisiyle ve kısa sürede sarayla arasında baş gösteren siyasi, idarî uyumsuzluklar ve usule aykırı davranışları yüzünden azledildi (19 Ekim 1872).

Bundan sonraki dört yıl boyunca kısa süreli idarî görevler üstlendi. Birkaç ay açıkta kaldı, ardından Mart 1873'te Adliye nâzırı oldu. İdarî ve malî sıkıntılarının giderilmesi, Meclis-i Meb'ûsan'ın açılması konularında bir lâyiha hazırladığının öğrenilmesi üzerine Eylülde padişah tarafından görevden alındı ve Ekim 1873'te Selânik valiliğine gönderildi. Şubat 1874'te bu görevinden de azledildi ve İstanbul'a dönerek kendi arazisinde bahçe işleriyle meşgul oldu. Ardından yeni kurulan Mahmud Nedim Paşa kabinesinde Adliye nâzirliğine getirildi (Ağustos 1875). Kasım 1875'te idarî buhran, malî iflâs ve Balkanlar'da sürmekte olan isyana çare bulunmaması gibi sebeplerden dolayı sadrazamı protesto etmek için görevinden istifa etti.

Mayıs 1876'ya kadar sürecek olan mâzuliyet döneminde mevcut rejimden hoşnut olmayan ve kurtuluşu ancak meşrutî rejimde gören ulemâ, sivil ve askerî bürokrasiye mensup çevrelerle temas içinde oldu, anayasa ve parlamento fikrini tartıştı. 1876 ilkbaharında İstanbul kamuoyunda hoşnutsuzluk tırmadıkça Midhat Paşa alternatif iktidar odağı haline geldi. Tertibinde kendisinin de parmağı olduğu söylenen 10-11 Mayıs medrese öğrencilerinin gösterileri sonucu Mahmud Nedim Paşa'nın azledilmesiyle kurulan Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa kabinesinde önce Mecâlis-i Âliye üyeliğine, ardından ikinci defa Şûrâ-yı Devlet reisliğine getirildi. Ancak devam etmekte olan sıkıntılarının giderilmesi için sadâretteki değişikliklerin yeterli olmadığı ve devletin kurtarılması amacıyla yapılması gereken reformların önündeki en önemli engeli bizzat padişahın teşkil ettiği düşünülmeğe başlandı. Kısa bir süre içerisinde veliaht Murad Efendi ile temas kurulduktan ve meşrutî bir idare teşkiline engel olmayacağına dair söz alındıktan sonra Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Şeyhülislâm Hay-

rullah Efendi ve Midhat Paşa'nın başını çektiği "erkân-ı hal" Sultan Abdülaziz'i tahttan indirdi (30 Mayıs 1876).

Ancak bu saray darbesi karışıklıkları önlemek yerine durumu daha da karmaşık hale getirdi. Öncelikle darbeyi gerçekleştirenler arasında Kânûn-ı Esâsî ve meclisin gerekliliği konusunda ihtilâf çıktı. Ardından Sultan Abdülaziz tahttan indirilişinin ilk haftası dolmadan arkasında şüpheler bırakarak öldü (4 Haziran). Serasker Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in intikamını almak isteyen bir subay olan Çerkez Hasan tarafından öldürüldü (15 Haziran). Balkanlar'da devam etmekte olan isyanlar bastırılmadığı gibi yayılması da önlenemedi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Midhat Paşa Kânûn-ı Esâsî hazırlık çalışmalarını sürdürdü. Psikolojik dengesi bozulan V. Murad'ın sağlığının düzelmeyeceği anlaşılınca gayri resmî olarak Kânûn-ı Esâsî'yi ilân edeceğine söz veren veliaht Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da tahta çıkarıldı.

Sultan Abdülhamid ve desteklerini aldığı Cevdet Paşa gibi muhafazakâr Tanzimatçılar ile Midhat Paşa ve taraftarları arasında Kânûn-ı Esâsî metni hakkında uzun süreli yoğun tartışmalar oldu. Kânûn-ı Esâsî'ye muhalefetiyle bilinen Mütercim Rüşdü Paşa'nın istifası üzerine 19 Aralık 1876'da Midhat Paşa'nın sadrazamlığa tayini meşrutiyet taraftarlarınınca çok olumlu karşılandı. Midhat Paşa çalışmaların, güçlü devletlerin büyükelçilerinin Balkan krizini görüşmek amacıyla yakında İstanbul'da yapacakları toplantıdan önce tamamlanması için büyük gayret sarfediyordu. Tıkanma noktalarının en önemlisi, hükümetin emniyetini ihlâl eden kişileri sürgüne gönderme yetkisini yalnız padişaha veren bir fıkranın 113. maddeye ilâvesi konusuydu. Sonunda Midhat Paşa bu hususta tâviz verince Kânûn-ı Esâsî metni Tersane Konferansı'nın yapıldığı gün olan 23 Aralık 1876'da ilân edildi. Midhat Paşa'nın beklentisi, etnik ve dinî ayırım gözetmeksizin bütün Osmanlı tebaasını aynı haklara sahip kılarak iç karışıklıkları sona erdirmek, böylece dış müdahalelere mazeret oluşturan sebepleri ortadan kaldırmaktı. Buna göre konferansta alınacak kararlara da artık lüzum kalmamıştı. Osmanlı temsilcileri Hariciye Nâzırı Saffet Paşa ve Berlin büyükelçisi Edhem Paşa toplantıyı terketti. Rus elçisi Ignatiev'in öncülüğünde Avrupa elçileri bu görüşe itibar etmeyecek toplantılarını sürdürdüler. İngiltere'nin desteğini alan Rusya, konferansta

ağırlığını koyup altı kalıcı ve iki geçici maddeden oluşan reform teklifinin Osmanlı Devleti'ne sunulmasını sağladı. Midhat Paşa, İngiliz başdelegesi Lord Salisbury ile birkaç defa görüşüp şartları yumuşatmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine teklifleri bir defa daha değerlendirmek için gayri müslim üyelerin de katıldığı bir meclis-i umûmî toplandı. Meclis 18 Ocak 1877'de konferansta alınan kararları oy çokluğu ile reddetti. Ardından konferansın son toplantısı 20 Ocak'ta yapıldı ve delegeler İstanbul'dan ayrıldı. Neticede Midhat Paşa'nın anayasasının ilânından beklediği çözüm, kendisinin de katkıda bulunduğu savaşı isteyen bir kamuoyu ve sürekli Rusya tarafını tutan Avrupalı güçler karşısında başarısız kaldı. Bütün merkezî yüksek görevlerinde olduğu gibi Osmanlı seçkinlerinin geleneksel tarzına ters düşen bağımsız şahsî üslubu, uzlaşmaz tavrı, özellikle "mils askerî" (asâkir-i mülkî = garde civique) adıyla gönüllü asker toplaması, saltanatı lağvedip cumhuriyeti ya da kendi diktatörlüğünü ilân edeceği şâyiası ve padişaha karşı sorumlu bir sadrazamdan çok millete karşı sorumlu bir başbakan gibi davranmasının yanı sıra kısa sürede sarayla siyasi ve idarî anlaşmazlıklara düşmesi durumu iyice gerginleşmesine yol açtı. 30 Ocak 1877 tarihinde, konumuna uygun olmayan tarzda sert ve ağır bir dille kaleme alınmış ve muhtevası basına sızdırılmış olan tezkiresini saraya sunduktan sonra konağına çekilen ve padişahın davetlerini cevapsız bırakarak Midhat Paşa, sadâretinin kırk dokuzuncu günü olan 5 Şubat 1877'de azledilerek yurt dışına sürgüne gönderildi.

Ağustos 1878'e kadar devam eden sürgün dönemini İtalya, İspanya, Fransa, Avusturya ve İngiltere'de geçirdi. Abdülhamid aleyhinde faaliyette bulunmaktan kaçındığı gibi Nisan 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkisiyle Avrupa kamuoyunda Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ni savunan bir çaba içerisinde oldu, bu istikamette yazılar yazdı. Ağır bir yenilginin ardından tekrar iç meselelere yönelen padişah, dışarıda kalmasını sakin bulduğu Midhat Paşa'nın yurda dönüp ailesiyle birlikte Girit'te ikamet etmesine izin verdi. Eylül 1878'den itibaren Girit'te oturmakta iken Kasım 1878'de Suriye valiliğine tayin edildi.

Aralık 1878 başında yeni görevine başlayan Midhat Paşa yönetiminin ilk yılında idarî, adlî konularda, maarif ve güvenlik alanlarında önemli gelişmeler sağladı. Ce-

belinusayriye kazasının kurulması, zap-tiye teşkilâtının yenilenmesi, mahkemelerin sayısının artırılması ve hac organizasyonu ile ilgili düzenlemeler ilk yılda gerçekleştirdiği hizmetlerden dikkat çekenleridir. Ancak 1879 sonbaharından itibaren özellikle mahkemelerin mülkî idareden bağımsızlığına dair kararın uygulamaya konulması, Midhat Paşa'nın ise karara karşı tavrında ısrar etmesi üzerine merkezî hükümetle ilişkileri giderek bozuldu. Bu tarihten itibaren vilâyet yönetimine gereken dikkat ve önemi vermedi. Merkezle ilişkiler 1880 yaz döneminde kriz noktasına vardı. Ayrıca geçmişte muhalefetini kazandığı kişiler padişahı kendi aleyhine yönlendirmekteydi. Haziran-Temmuz 1880'de Beyrut ve Şam sokaklarında ihtilâlcî mahiyette ilânların ortaya çıkması onun hakkında esasen mevcut olan güvensizliği iyice arttırdı. Daha önce istifası iki defa reddedilmesine rağmen Ağustos 1880'de Aydın Valisi Ahmed Hamdi Paşa ile yeri değiştirildi.

Bir yıldan az süren bu son valiliğinde (Ağustos 1880 – Mayıs 1881) İzmir ve çevresini sarsan Temmuz 1880 depremiyle Nisan 1881 Sakız adası depreminin doğurduğu olumsuzlukların giderilmesine, güvenliğin artırılması amacıyla yeni bir jandarma ve polis gücünün oluşturulmasına ve bayındırlık hizmetlerinin geliştirilmesine gayret etti. Suriye vilâyetinde olduğu gibi Aydın'da da mahkemelerin bağımsızlığı kararına karşı çıktı. Bu arada İstanbul'da rakipleri faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardı. Dostlarının yurt dışına kaçması gerektiği tarzındaki uyanlarına rağmen sadece suçsuz olduğu yolunda padişaha arzılar sunmakla yetindi. Mayıs 1881'de konağında tutuklanacağı sırada Fransa Konsolosluğu'na sığındı. Fransa hükümeti nezdinde yapılan girişimler ve İzmir'de bulunan tutuklama heyetinin başkanı Adliye Nâzırı Ahmed Cevdet Paşa'nın verdiği güvence üzerine teslim oldu.

İstanbul'a getirildikten sonra saray darbesine karışan asker ve sivillerle birlikte Abdülaziz'in katline iştirak suçlamasıyla Haziran 1881'de Yıldız Sarayı içinde kurulan özel bir mahkemede yargılandı. Başta heyet reisi Ali Sürûrî Efendi üzere hâkimler Midhat Paşa muhaliflerinden seçilmişti. Aksi yönünde savunmasına rağmen suçlu bulunarak idama mahkûm edildi. Eski sadrazamlar, nâzırlar heyeti, müşirler ve feriklerden oluşturulan fevkalâde meclis Yıldız Sarayı'nda toplanıp

MİDHAT PAŞA

konuyu müzakere etti ve çoğunluk kararının icrasına hükmetti. Buna rağmen iç ve dış çevrelerden yükselen itirazları dikkate alan II. Abdülhamid idam cezasını ömür boyu hapse çevirdi. Midhat Paşa Temmuz 1881'de diğer hükümlülerle birlikte Tâif'e gönderildi.

Tâif'teki sürgün hayatı yaklaşık üç yıl devam etti. Bu sürede sıkı kontrol altında tutulmaya çalışıldı ve mümkün olduğu kadar dış dünya ile irtibatı kesildi. Giderek ağırlaşan ve kötüleşen bir muameleye mâruz kaldığı hapis hayatı sırasında Meşrutiyet'ten sonra oğlu Ali Haydar Midhat tarafından neşredilecek olan hâtıralarını yazabildi. Ailesinin aktardığı bilgilere göre bu dönemde kendisini ibadete veren, dinî ilimlere ve tasavvufa yönelen Midhat Paşa 7-8 Mayıs 1884 gecesi hücresinde boğularak öldürüldü. Resmî ölüm sebebi şirpençe diye açıklanan Midhat Paşa'nın cesedi bile şüphe konusu olmuş, gerçekte ölüp ölmediğinden emin olabilmek için Yıldız Sarayı tarafından defalarca soruşturma yapılmıştır. Ölüm haberi İzmir'de bulunan oğlu Ali Haydar'a, iki kızı ve iki eşine bildirildi. Midhat Paşa'nın kemikleri 1951'de Tâif'ten İstanbul'a getirilip Âbideihürriyet Meydanı'nda yaptırılan mezara konuldu.

Midhat Paşa, Tanzimat devlet adamları arasında farklı bir kuşağı temsil eder. Hariciye'den veya Tercüme Odası'ndan gelmez. Çok kısa bir yurt dışı tecrübesi vardır. Fransızca'yı geç yaşta ve belli bir düzeyde öğrenebilmiştir. Fikrî kaynakları doğrudan Batı etkisi taşımaz. Elli yaşına gelinceye kadar Bâbîâlî'de yüksek siyasi görevlerde bulunmamış, hizmet yıllarının büyük bir kısmı merkezde veya taşradaki idarî görevlerle geçmiştir. Diplomasi en zayıf tarafını oluşturur. "Pek az söylemek, söylediğini tartmak, her söze inanmamak, her şeyde lüzumundan fazla teenni ve ihtiyat etmek, nefesine pek o kadar itimat etmemek, sadedilâne hareketlerden sakınmak ..." şartlarının hiçbirine riayet etmediği belirtilir (İbnülemin, s. 406). Valilik görevleri sırasında görüşlerinde ısrarcı ve uzlaşmaz tavırlarıyla dikkat çeken paşanın ülkenin genel siyasi meseleleri karşısında bir vali bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Bu husus, onun yüksek siyasi görevlerinde başarısız kalmasının en önemli sebeplerinden birini teşkil eder.

Yazdıkları ve uyguladığı politikalar birlikte değerlendirildiğinde Midhat Paşa'nın siyasi düşüncesinin üçlü bir temel üzerine oturduğunu söylemek mümkün-

dür: Osmanlılık, meşveret / meşrutiyet ve genişletilmiş bir adem-i merkeziyet. Âli ve Fuad paşaların çizgisinden farkı bir siyasi rejim olarak meşrutiyetin gerekliliğine olan kuvvetli inancıdır. Ona göre Türk devlet idaresinin temel ilkesi tamamıyla seçime dayanır ve bu aslında İslâmî bir gelenektir. Yine onlardan ayrıldığı bir başka nokta, Tanzimat'ın öngördüğü kısmî adem-i merkeziyet ve tevsî-i me'zûniyet uygulamasının gerekirse kısmî bir federalizme kadar götürülebileceği konusundaki görüşüdür. Bununla beraber mahallî muhtariyetin ayrılıkçılığa kadar gitmesine izin vermez. Devletin hâkimiyet hakları ve toprak bütünlüğü konusunda hassastır. Bu tür eğilimleri gerektiğinde kuvvet kullanarak bastırmaktan çekinmemiştir.

Başarılı geçen valiliklerinde Osmanlılık siyasetinin ve meşveret ilkesinin samimi bir uygulayıcısı olmuştur. Şüphesiz ki bu, idaresini üstlendiği bölgelerin çeşitli din ve milletlerden oluşan beşerî coğrafyasının bir sonucudur. Gayri müslim ahalinin güvenliğinin sağlanması, sosyoekonomik bakımdan durumlarının iyileştirilmesi ve yönetimde söz sahibi olmaları halinde karma bir genel eğitim sisteminin de yardımıyla Osmanlı vatan severliği fikrinin hâkim kılınabileceği ve milliyetçilik akımlarının böylece önlenebileceği kanaatini taşır. Bu sebeple valiliklerinde bir yandan müslüman ya da hristiyan bütün tebaanın eşraf vasıtasıyla yönetime katılacağı, böylece sahip çıkacağı bir idare tarzının benimsenmesinin teminine çalışırken öte yandan faaliyetlerini asayiş, bayındırlık ve maarif olmak üzere üç alan üzerinde yoğunlaştırmıştır.

Midhat Paşa'nın en tartışmalı yönlerinden birini Osmanlılık, meşrutiyet ve adem-i merkeziyete dayalı olarak geliştirdiği politikaları oluşturur. Özellikle Tuna ve Suriye vilâyetlerindeki uygulamaları Bulgar ve Arap ayrılıkçı düşüncesine / hareketine hizmet ettiği yönünde eleştirilere mâruz kalmıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin bütün meselelerinin halli konusunda büyük ümitlerle ve ısrarla ilânını sağladığı meşrutiyetin, 1870'lerin kriz ortamını yatıştırmak yerine Balkanlar'daki ayrılıkçı hareketlerin ve bunların önemli destekçisi konumundaki Rusya'nın işine yaradığı da paşaya yöneltilen ciddi eleştirilerdendir. Bu görüşlerin kuvvet kazanmasında, hazırlık safhasında Midhat Paşa'nın da önemli sorumluluğunun bulunduğu Doksanüç Harbi'nin Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisiyle sonuçlanması ve

ardından II. Abdülhamid politikalarının katı Osmanlılık ve adem-i merkeziyet yerine müslümanların önceliğine dayalı bir çizgide seyretmesi de etkili olmuştur.

Midhat Paşa'nın "fikrince olmaz yoktu, her şey olurdu. Giriştiği bütün işlerde ileriye geriyi düşünmez, bâhusus zamanın hükmünü, muhitin muktezâsını nazarı dikkate almaz, her istediğini yapmak ve yaptırmak isterdi" (a.g.e., s. 395). Bu yönü hem sarayla hem mesai arkadaşlarıyla uyumlu çalışmasını zorlaştırmış ve onun genel olarak kendi tavrında ısrarcı, gururlu ve kibirli bir idareci ve devlet adamı olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Paşanın bu özelliği, taşradaki görevlerinde gösterdiği başarıyı nezâretlerde ve sadârette gösteremeyişinin sebeplerinden sayılabilir. Bununla beraber Midhat Paşa, Türk siyasi hayatında anayasal ve parlamenter rejimin tarihî bir simgesi sayılır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade - Dahiliye, nr. 31336, 40308, 45264, 45479, 65437; BA, YEE, nr. 14/125, 16/33, 16/34, 21/38, 42/249, 75/17, 79/92, 79/105, 141/28; BA, A.MKT. MHM, nr. 208/73, 437/52; BA, İrade - Meclis-i Mahsûs, nr. 924, 21 B 1277; Midhat Paşa, *Tebşıra-ı İbret* (nşr. Ali Haydar Midhat), İstanbul 1325; a.mlf., *Mir'ât-ı Hayret* (nşr. Ali Haydar Midhat), İstanbul 1325; Cevdet, *Tezâkir*, IV, tür.yer.; L. Léouzon le Duc, *Midhat Pacha*, Paris 1877; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), tür.yer.; F. Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheiten im Zeitraume des Pariser und Berliner Friedens*, Berlin 1892, s. 444, 452-457, 460-463, 472, 479-481, 485; Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat Pasha*, London 1903; a.mlf., *Midhat Pacha*, Paris 1908; a.mlf., *Hâtıralarım: 1872-1946*, İstanbul 1946, tür.yer.; C. R. von Sax, *Geschichte des Machtverfall der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der "orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart*, Wien 1908, s. 409-413, 416-417, 420-425, 426-427; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri* (İstanbul 1339) (haz. Enver Koray), Ankara 1985, s. 149-168; A. Clician Vassif Effendi, *Son Atlesse Midhat-Pacha*, Paris 1909; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, s. 315-414; Mehmet Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekilleri*, İstanbul 1940, I, 189-445; Kadri Kal'acı, *Midhat Bâşâ*, Beyrut 1958; R. Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore 1963, s. 21-108; Bekir Sıtkı Baykal, *Mithat Paşa: Siyasi ve İdarî Şahsiyeti*, Ankara 1964; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 1967; a.mlf., *Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları*, Ankara 1985; a.mlf., *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiflerine Dair Vesikalar*, Ankara 1987; Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği: 1877-1880*, Ankara 1968, tür.yer.; G. Hünigen, *Nikolaj Pavlovič Ignat'ev und die russische Balkanpolitik, 1875-1878*, Göttingen 1968, s. 32-34, 68, 95-97, 139, 148, 153, 160, 166, 169 vd., 173-175,

185, 193, 204; Bilâl N. Şimşir, *Fransız Belgeleri-ne Göre Midhat Paşa'nın Sonu*, Ankara 1970; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire: 1856-1876*, New York 1973, tür.yer.; a.mlf., "The Beginning of Published Biographies of Ottoman Statesmen: The Case of Midhat Pasha", *Türkische Wirtschafts und Sozialgeschichte (1071-1920): Akten des IV. Internationalen Kongresses, München 1986* (ed. G. Majer - R. Motika), Wiesbaden 1995, s. 59-79; a.mlf., "Midhat Paşa and Ottoman Foreign Relations", *Osm.Ar.*, sy. 5 (1986), s. 161-173; a.mlf., "Midhat Paşa", *EP* (ing.), VI, 1031-1035; *Uluslararası Midhat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar (Edirne 8-10 Mayıs 1984)*, Ankara 1986; M. Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi: 1850-1875*, Ankara 1992, tür.yer.; M. Todorova, "Midhat Paşa's Governorship of the Danube Province", *Decision Making and Change in the Ottoman Empire* (ed. C. E. Farrah), Missouri 1993, s. 115-128; F. F. Ancombe, *The Ottoman Gulf*, New York 1997, s. 34-53; B. Abu-Manneh, "The Genesis of Midhat Pasha's Governorship in Syria: 1878-1880", *The Syrian Land: Processes of Integration and Fragmentation in Bilad al-Sham from the 18th to the 20th Century* (ed. T. Philipp - B. Schaebler), Stuttgart 1998, s. 251-267; Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, Ankara 1998, s. 79-122; A. D. Mordtmann, *Istanbul ve Yeni Osmanlılar* (trc. G. Habermann-Songu), İstanbul 1999, s. 83-87, 237-253; Nazan Danişmend, "Eğilimli Sait Paşa Hatıratı", *Türklük*, I, İstanbul 1939, s. 249-261, 263-269, 400-403, 472-476; II (1939), s. 70-72, 138-139, 186-189, 256-263, 320-325, 362-366; A. Jwaideh, "Midhat Pasha and the Land System of Lower Iraq", *St. Antony's Papers*, XVI, London 1963, s. 106-136; Yusuf Halaçoğlu, "Midhat Paşa'nın Necid ve Havalisi ile İlgili Birkaç Layihası", *TED*, sy. 3 (1972), s. 149-176; S. Shamir, "Midhat Pasha and the Anti-Turkish Agitation in Syria", *MES*, X/2 (1974), s. 115-141; N. E. Saliba, "The Achievements of Midhat Pasha as Governor of the Province of Syria, 1878-1880", *IJMES*, IX (1978), s. 307-323; Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler", *TED*, sy. 12 (1982), s. 279-316; Ş. Tufan Buzpinar, "Osmanlı Suriyesi'nde Türk Aleyhtarları İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler, 1878-1881", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 2, İstanbul 1998, s. 73-89; Fethi Gedikli, "Midhat Paşa'nın Suriye Layihası", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 169-189; Mustafa Özel, "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtîha Tefsiri", *Marife*, III/2, Konya 2003, s. 269-272; M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İA*, VIII, 270-282.

GÖKHAN ÇETİNSAYA
ŞİT TUFAN BUZPINAR

MİDİLLİ

Ege denizinde
Yunanistan'a bağlı ada.

Ege denizinin kuzeydoğusunda Anadolu sahillerine yakın (doğu kesiminden 12 km., arada Müselim darboğazının bulunduğu kuzeyden 8 km. mesafede), 1630 km²

yüzölçümüyle Yunanistan'ın üçüncü büyük adasıdır. İsmi Grekçe Mitylini, eski Batı kaynaklarında Metelin olarak geçer. Günümüzdeki Lesbos adı antik dönemden kalmadır.

Üçgen şeklini andıran ada, güneydeki iki büyük körfeze açılan (Kalloni / Kalonya ve Gera / Yera) verimli ovalara sahip olup üç farklı bölgeye ayrılmıştır. Doğusunda geniş çam ormanları, zeytin ağaçları, üzüm bağları ve ziraata elverişli topraklar bulunur. Orta kısmı çoğunlukla meşelik, batısı genelde çöküntü ovalarından oluşmuştur (Eressos, kuzeydeki Antissa'nın düz sahilleri ve adanın batısındaki Sigrî). Lepethimnos (Karakaş) ve en yüksek dağı Olympos ile (968 ve 964 m.) Midilli aynı zamanda oldukça dağlıktır.

Adanın yerleşim tarihinin, yapılan arkeolojik kazılar sonucu milâttan önce 3000-2750 yıllarına kadar indiği tesbit edilmiştir. Milâttan önce 1050 tarihleri civarında Yunanlılar adayı Aetolia'dan alıp koloni haline getirdi. İç çekişmelere nihayet veren Pittakos'un hâkimiyeti döneminde (m.ö. 650-570) ada gelişti. Milâttan önce 527'deki büyük bir mücadele sonrasında Pers İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi. Antikçağ'da beş sitenin birleşmesinden oluşan Pentapolis vardı (Mytilene, Methymna, Antissa, Eressos ve Phyrra). Bunlardan Phyrra milâttan önce 231 yılında büyük bir deprem neticesinde yok oldu. Antissa, Romalılar'ın milâttan önce 168'de adayı işgal ettiklerinde yıkıldı. Mytilene ve Methymna (Molyvos / Molova) varlıklarını korudu. Eressos Antikçağ'ın sonlarında yıkılarak aynı adla, ancak biraz daha içeride tekrar kuruldu. Hıristiyanlık adaya erken bir tarihte geldi. Ada Bizans döneminin ilk yüzyılında gelişme kaydetti (IV ve V. yüzyıllar).

Midilli adası 821, 881 ve 1055 yıllarında Arap korsanlarının sürekli saldırılarına mâruz kaldı. Adanın Türkler'le bağlantısı 1091'de Çaka Bey'in burayı kısa bir süre için ele geçirmesiyle başlar. 1354'te Bizans İmparatoru V. İoannes Palaiologos adayı Cenovalı kayınbiraderi Françesco Gattiluso'ya (Gatteluzzi) verdi. Gattiluso ailesi 1462 yılına kadar iktidarda kaldı; geride Midilli, Molova ve Andissa (Romalılar tarafından yıkılan eski şehrin yerinde) görkemli kalelerini bıraktı.

Zilhicce 866'da (Eylül 1462) Fâtih Sultan Mehmed kumandasındaki Osmanlı ordusu ve Mahmud Paşa idaresindeki donanma, kısa süreli ancak çok şiddetli bir kuşatma sonucunda Midilli'yi ele geçirdi.

Seferin sebebi, Dük Dorino Gattiluso'nun İtalyan ve İspanyol korsanlarına adayı üs olarak kullandırmasıydı. Kuşatmanın ardından ele geçirilen korsanlar idam edildi, genç olanlarından bazıları saray hizmetine alındı; nüfusun bir kısmı ev ya da ev inşa edilmek üzere arsa verilerek İstanbul'a göç ettirildi.

Adadaki Molova, Eressos ve Ayo Teodoro kalelerine de çatışma olmadan girildi. Midilli ve Molova kalelerine güçlü bir askerî garnizon yerleştirildi. Ayrıca adanın iskânı için Anadolu ve Rumeli'den Türk nüfus getirildi. Makedonya'nın Yenice-i Vardar'ında bir sipahi olan Barbaros Hayreddin Paşa'nın babası Yâkub da bu kişiler arasındaydı. 868'de (1464) adanın kuzey sahilinde bulunan Ayo Teodoro Kalesi, Midilli'yi tekrar ele geçirmek isteyen Orsato Giustiniani kumandasındaki Venedik donanması tarafından zapt edildi. Bunlar geri çekildiklerinde yerli halkı da beraberlerinde götürerek kaleyi (eski antik Antissa'nın yerinde) yıktılar. Daha sonra ada bir sancak haline getirildi. Midilli kasesabası ve Molova kadılık merkezi oldu. Yunan Ortodoks kilisesinin iç teşkilâtına dokunulmadı. Savaş yıllarında harap olan ya da terk edilen bazı manastırlar Papaz İgnatius'un gayretleriyle yeniden faaliyete geçti. Kalloni yakınındaki Leimonas ve batıdaki Eressos (Herse) yakınındaki Ipsilou manastırları ön plana çıktı. Buralarda hâlâ pek çok Osmanlı belgesi muhafaza edilmektedir. Midilli Kalesi'ndeki Metropolitan Katedrali camiye çevrildi.

1474'teki Osmanlı-Venedik savaşı esnasında Pietro Mocenigo kumandasındaki Venedikliler adayı yağmaladı. Ardından 907'de (1501) Kont Ravenstein kumandasındaki 200 gemilik hıristiyan donanması tarafından kuşatıldı. O sırada Saruhan sancak beyi olan Şehzade Korkut'un gönderdiği kuvvetler ve Hersekzâde Ahmed Paşa ile Sinan Paşa kumandasındaki donanma adaya gelerek duruma hâkim oldu. Şair Uzun Firdevsî tarafından yazılan *Kutbnâme* adlı eser bu kuşatmayı ayrıntılı biçimde anlatır. Kuşatmadan sonra II. Bayezid aşağı kalenin duvarlarını topçu tabyaları yaptırarak güçlendirdi. Bununla ilgili 914 (1508) tarihli iki Arapça kitâbe bugüne ulaşmıştır.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde adanın en önemli yerleşme merkezi Midilli kasesabası idi. Osmanlı tahrir kayıtlarına göre kasaba 927'de (1521) 308'i müslüman, 455'i hıristiyan olmak üzere toplam 763 hâne nüfusa (yaklaşık 4000 kişi) sahipti.